

ПРАВО ТА ЙОГО ДІЯ

Чепульченко Тетяна Олексіївна

кандидат юридичних наук, доцент

факультет соціології і права

Національний технічний

університет України „КПІ”

У статті проаналізовані основні наукові підходи до вивчення права та його дії. Показано, що природно-правові ідеї, які нині знайшли своє відображення у конституційно-закріпленому принципі верховенства права, вимагають від держави їх втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у нормативно-правові акти.

The article analyses the main scientific approaches to studying law and its action. It highlights that the natural-law ideas, represented now in the constitutionally secured principle of the superiority of law, demand from a state to their implementation in the lawmaking and law enforcement activity, standard-legal acts in particular.

В статье проанализированы основные научные подходы к изучению права и его действию. Показано, что природно-правовые идеи, которые сегодня нашли свое отражение в конституционно-закрепленном принципе верховенства права, требуют от государства их внедрения в правотворческую и правоприменительную деятельность, в частности нормативно-правовые акты.

Ключові слова: законотворча діяльність, реалізація дії права, природно-правові ідеї, нормативно-правові акти.

На сучасному етапі в Україні відбувається переоцінка цінностей і здійснюється орієнтація політичного курсу держав на встановлення єдиних загальнолюдських принципів і стандартів, на їх природні засади, що є значимими для всього світового співтовариства. Іде жвавий процес інтенсифікації законотворчої діяльності, збільшується кількість належним чином схвалених, ратифікованих Україною міжнародно-правових актів, які вводяться до складу системи права України.

Але що ж необхідно задля того, щоб усі ці процеси були ефективними та діючими, реальними для держави, суспільства та кожної людини?

Як зазначав М. Гредескул, право прагне до неодмінного виконання своїх постулатів і коли воно такого виконання не досягає, то вважається таким, що потерпіло поразку і не виконало свого призначення.

Усе це потребує аналізу певних категорій права, зокрема, самого права, його впливу на суспільні відносини, реалізації та дії тощо.

Дослідження проблем співвідношення права і закону, моральності права, справедливості,

проблем сучасного праворозуміння, утвердження принципу верховенства права та ін. здійснюють такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, як С. Алексєєв, В. Бабкін, Г.Дж. Берман, Ж.-Л. Бергель, М. Козюбра, В. Малахов, М. Марченко, Т. Мельник, Н. Оніщенко, Л. Петрова, П. Рабінович, В. Селіванов, В. Тацій, В. Тимошенко, Ю. Тодика, І. Честнов, В. Цветков, М. Цвік та ін.

Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з особливостями процесу реалізації та дії права зробили такі відомі вчені теоретики, як С. Алексєєв, С. Братусь, А. Венгеров, Н. Вітрук, М. Вопленко, В. Гойман, В. Горшеньов, І. Дюрягін, В. Казимирчук, В. Лазарев, П. Недбайло, М. Орзіх, А. Піголкін, Ю. Решетов та ін.

Однак, реформування різноманітних сфер життєдіяльності суспільства, особливо правової, на сучасному етапі потребує нового та більш глибокого аналізу, який відповідав би потребам сьогодення, а, особливо, відбувався би в контексті сучасного праворозуміння.

Розуміння права завжди спиралося на загальне світорозуміння,

уявлення про закономірності існування природи і суспільства. Зміни у підходах до філософського осмислення дійсності безпосередньо покликані впливати на поняття права, визначення його джерел і сутності, на оцінку самої можливості його пізнання, ролі і призначення у суспільстві.

Право як соціальне явище, його форми, принципи, характер тощо завжди і скрізь зумовлюються потребами суспільного розвитку. І як справедливо підкреслює В. Тацій, що й в умовах становлення і функціонування незалежної України, де впроваджується у життя принцип верховенства права, вирішення проблем сучасного праворозуміння становить одне з найважливіших завдань розроблення, зокрема, концепції розвитку вітчизняної юридичної науки і концепції правової системи України.

Протягом сторіч спостерігається боротьба двох протилежних напрямів вивчення права – природно-правового та позитивістського.

Ідея природного права, що тривалий час розвивалась у формі абсолютного природного права, ґрунтувалася на переконанні в існуванні незмінних і загальних законів світового життя і людських відносин. Вважалося, що кожна жива істота має природні властивості, які неминуче виявляються у її поведінці, а природний закон – незмінна й універсальна етична або правова норма людської поведінки.

На сьогодні природні засади подолали будь-які створені людиною стереотипи, адже що може бути досконалішим та вагомим за те, що творить сама природа. І людина має не заважати цьому, а сприяти його втіленню в усіх сферах життєдіяльності, у тому числі законотворенні. Як справедливо підкреслює С.Алексєєв, сутність ідеї природного права полягає в тому, що поруч з правом, яке створене людьми і виражене у законах (позитивним правом), існує природне право – сума вимог, що у своїй основі безпосередньо, без будь-якої участі людини, породжені самим природним життям суспільства, природою та сутністю людського буття, об'єктивними умовами життєдіяльності тощо.

Поступові зміни праворозуміння розпочалися після змін і доповнень до Конституції УРСР 1978 року, ухвалення Декларації про державний суверенітет УРСР 1990 року, Конституції України 1996 року. Ці правові акти зумовили

масштабну трансформацію правової системи, яка прагнула позбутися радянського юридичного позитивізму. Вагомий внесок у це зробили наукові праці теоретиків права, конституціоналістів, представників філософії, політології, соціології, психології. Вони, використовуючи дорадянський та зарубіжний досвід, пропагували необхідність повернення до гуманістичних цінностей права, нове бачення праворозуміння на ґрунті природної школи права, не відкидаючи при цьому й доцільності багатьох елементів позитивізму.

На відміну від останнього, природне право як напрям філософсько-правової думки з'явилося задовго до нього. Спочатку воно ґрунтувалося на звичаєвому праві, пізніше – на ідеях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля, які розглядали право під кутом зору соціокультурного феномену. Він має глибинні метафізичні основи абсолютного характеру – життя, особистість, свободу, гідність, які є незалежними від волі держави, а лише від Бога.

Як видно, природно-правові ідеї закладають глибинні, ціннісні основи для права позитивного, і це, в свою чергу, впливає на ефективність правового регулювання, на дію права в його ціннісному вимірі, що відповідатиме його меті та призначенню.

Власне під цінністю права прийнято розуміти його здатність слугувати метою та засобом для задоволення соціально справедливих потреб індивідів та суспільства загалом, стверджувати справедливі та гуманні засади у взаємовідносинах особистості та влади, виступати силою, яка протистоїть сваволі. Соціальна цінність (корисність) права полягає в тому, що воно надає діям людини організованості, стійкості, погодженості, забезпечує їх підконтрольність. Цінність права також у тому, що воно є вираженням та визначенням (масштабом) свободи особистості в суспільстві. При цьому право означає не свободу взагалі, а визначає межі, міру цієї свободи. Воно протистоїть несвободі, сваволі, безконтрольності окремих індивідів та груп. Інакше кажучи, право є формальна свобода. Цінність права, таким чином, полягає в тому, що воно пройняте гуманними засадами: воно відкриває особі доступ до благ, виступає діючим засобом її соціальної захищеності.

Виходячи з цього В. Шишко цінністю у правовому регулюванні

називає явища, що відповідають запитам, потребам та інтересам більшості громадян суспільства, моральним устоям співжиття, що знаходять вираз у праві. Під час взаємодії з оточуючим середовищем людина, на відміну від тварин, зацікавлена не лише в їжі, воді і розмноженні, а для неї також є важливим усвідомлення власної цінності і цінності для себе інших – найрізноманітніших складових навколишньої дійсності. Цінність такої дійсності, як її властивість бути корисною, зумовлює і ряд аксіологічних підходів до цієї дійсності з боку учасників суспільних взаємовідносин.

У філософії права серед найпоширеніших цінностей можна назвати справедливість, рівність, свободу, людську гідність, природні невід'ємні права людини, практичну розумність, здоровий глузд тощо. Ідеї свободи, рівності та справедливості є фундаментальними ідеями-принципами для права. Задекларовані як основні постулати кожної правової системи, вони набувають специфічного змістовного забарвлення в різні історичні епохи.

Будь-яке право для того, щоб знайти своє відображення у суспільних відносинах, як правило, проходить через діяльність та свідомість людини. Також і прийняття та реалізація (застосування) будь-якого нормативно-правового акту цілком залежить від волі і свідомості відповідних осіб.

Вітчизняний професор О. Костенко, досліджуючи проблеми співвідношення конституції та ідеології людей, вказує, що законодавство – це ніщо інше, як інструмент (хороший чи поганий) у руках людей, що його застосовують (або повинні застосовувати). Згідно з цією концепцією вчений робить такі висновки: 1) закон діє лише тоді, коли його застосовують люди; 2) закон діє лише так, як його застосовують люди.

Як люди будуть застосовувати закон, залежить від стану їхньої волі і свідомості. Без ідеології неможливе застосування чого-небудь, і яка ідеологія – таке і застосування. Зокрема, протиприродні правові уявлення, тобто такі, що суперечать законам природного права, породжують у людей так званий комплекс сваволі і ілюзій, який проявляється у вигляді зловживання при застосуванні законодавства.

Практика доводить, що раціонально-розумова діяльність людини

задовольняє тільки невелику частину потреб її життя. І дивитися на це життя, зокрема, правову, політичну або управлінську діяльність, тільки крізь призму юридичного оформлення і офіційно визнаних таким чином свідомих актів – це заздалегідь обмежувати об'єктивну реальність і тим самим закладати потенційну помилку в правове регулювання суспільними відносинами. Тобто, спроба державного управління і законодавчого регулювання суспільних відносин на основі і за допомогою лише свідомо ухвалених юридичних актів за умови ігнорування моральних і правових меж не завжди є благом для людини і суспільства в цілому. Невипадково нині актуальною є проблема розроблення і ухвалення не просто юридичних законів держави, а правових законів, що відповідають потребам розвитку людини і усього суспільства.

Отже, законодавець, приймаючи закони, має глибоко усвідомлювати суть, природу права і не зводити його розуміння лише як до сукупності юридичних приписів. Розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом.

Закон буде правовим, якщо законодавець – представницький орган держави – адекватно відобразить волю народу. В іншому випадку закон, у тому числі і приписи Основного закону – Конституції, не є правовими і потребуватимуть відповідних змін.

У правотворчості, таким чином, як і у законотворчості, повинні бути відображені основні ідеї природного права, в якому поєднані усі найважливіші людські цінності.

Вітчизняне правознавство визнає необхідність існування закону, правового за своїм змістом та сутністю. Сучасне розуміння права передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення та реалізацію невід'ємних прав і свобод людини і громадянина – головною метою діяльності державної влади, яка реалізує свою компетенцію тільки в межах Конституції та законів України.

Сутність правового закону обумовлює його соціальну цінність, яка полягає у тому, що правовий закон є основою розвитку цивілізації і культури даного суспільства та впливає не лише на поведінку, але й на свідомість, психіку, волю людей. Правовий закон є формальним закріпленням права, закріпленого на гуманістичних та

прогресивних поглядах, максимальною реалізацією суспільних ідей розвинутого громадянського суспільства демократичної та правової держави.

Для перетворення закону в закон правовий законодавець покликаний реалізовувати гуманістичні принципи права адекватно суверенній волі всього народу як результату усвідомлення загальнолюдських цінностей.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки під правом розуміють сукупність етичних суспільних цінностей, таких як: справедливість, порядок, моральність, правдивість та інші, що ґрунтуються на ідеї соціальної рівності.

Таке право, щоб стати реально діючим та захищеним з боку держави, повинно мати свій формальний вираз, тобто бути зведеним у певний нормативно-правовий акт, що приймається чи санкціонується державою.

Якщо говорити про реалізацію (здійснення, дію) не правових норм, а самого права, то, звичайно, значення відповідних термінів (право, правова норма) залежить від типу праворозуміння. При цьому, при нормативному розумінні, в процесі трактування права як сукупності правових норм, значення відповідних термінів, по суті, не змінюється (реалізація норм права і реалізація права, так само як дія норм права і дія права означають одне й те ж).

При широкому праворозумінні, де визнається існування права до закону, зміст термінів «реалізація права» і «дія права» змінюється. У поняття дії права можуть бути закладені й такі процеси, які походять від офіційного прийняття відповідних норм права. Реалізуватися (діяти) можуть і ті правила поведінки (норми), які вже склалися у суспільстві, але ще не набули форми нормативно-правового акту.

Звертаючись до розуміння понять «дія права» і здійснення (реалізація) права, Л. Спірідонов зазначає, що ці поняття не співпадають, оскільки у понятті «дія права» теорія узагальнює усі способи впливу юридичних норм на поведінку людей, а через них – і на суспільне життя. У зв'язку з цим вчений вказує на такі три способи впливу права на діяльність індивіда, як інформаційний, ціннісно-орієнтаційний та власне юридичний вплив.

В. Гойман, аналізуючи механізм дії права, пропонує розглядати категорію

«дія права» у двох значеннях: у вузькому (власному) – як одного з аспектів дії права, що характеризує втілення сформованих правових можливостей в соціальну практику. Дія права у цьому значенні є сукупністю реалізуючих і реалізованих правових можливостей. У широкому розумінні – дія права відображає процеси становлення правових можливостей і перехід їх у правову дійсність. Дія права у цьому аспекті являє собою сукупність правових можливостей, що формуються та реалізуються. Дію права вчений називає проявом соціальної сили права, яка полягає у сумлінному виконанні обов'язків і відповідно в реальності дій осіб, які використовують право, у фактичному досягненні ними значимих результатів.

Вчений, досліджуючи також межі дії права заперечує проти поширеної в теорії права думки про те, що загально-ідеологічний вплив права не має меж, тобто воно поширюється навіть на ті відносини, які не є і не можуть бути предметом правової регламентації. Він доводить положення про те, що об'єктивно ці межі визначаються природою права, а суб'єктивно – психофізіологічними можливостями особистості як об'єкта правового впливу. Зазначається, що ця проблема в її спеціально-юридичному значенні аналізується з точки зору дій, які: 1) не регулюються державними приписами; 2) пов'язані державно-юридичною регламентацією (державним регулюванням). Методологічною основою такої диференціації є неспівпадіння меж дії права і державного регулювання, що виходить із самої природи загально-дозвільного принципу правової регуляції і відповідно із соціальної обумовленості права, яка завжди є більш динамічною за правотворчу діяльність держави.

У вітчизняній літературі в аспекті співвідношення дії права та реалізації права виділяють такі спільні та відмінні риси.

Спільними рисами є: а) дія права як і реалізація права передбачають вплив права на поведінку людини; б) основною ціллю реалізації права і дії права є реальна можливість втілення у життя положень нормативно-правових актів; в) дія права і реалізація права прямо пов'язані з механізмом правового регулювання.

Відмінні риси: а) дія права передбачає, що нормативно-правові акти мають часові, просторові і суб'єктивні

межі дії (у часі, просторі та за колом осіб), в той час як реалізацією правових норм є реальне втілення змісту норм права у життя, у фактичній поведінці суб'єктів права, яке може проявлятися у таких трьох формах, як використання, дотримання, виконання і правозастосування (про це буде йтися у наступних підрозділах даного дисертаційного дослідження). Ці форми не стосуються дії права, в той час як дія права у часі, просторі та за колом осіб стосується правореалізації; б) дія права може носити суто інформативний характер, тобто сам факт існування певного нормативно-правового акту, в той час як реалізація права передбачає практичне втілення існуючих норм у життя; в) дія нормативно-правових актів певним чином залежить від їх юридичної сили (тобто місця нормативно-правового акту в ієрархічній системі нормативно-правових актів), в той час, як реалізація правових норм перебуває поза цим, оскільки втіленню у життя підлягає вже конкретно обрана суб'єктом правова норма або поведінка .

Досягнення цілі, обумовленої нормою права, що забезпечує правопорядок, законність і т.і., є результатом вчинення визначених дій суб'єктами права відповідно до волі (вимог) законодавця. Для їх забезпечення необхідна наявність реальної сили, якою можна вважати систему органів державної влади і самоуправління, правосуддя, нагляду і т.д., які свою діяльність забезпечують відповідно до цілей дій громадян і організацій вимогам закону, які відповідають спільним інтересам держави і суспільства.

М. Маліков пише, що визнання правової основи ефективності різноманітних механізмів реалізації права передбачає визначення проблеми ефективності через категорію «ціль». Тому, на його думку, не випадково, що численні дослідники під ефективністю розуміють відповідність між досягнутим результатом і тією метою, для досягнення якої була прийнята норма .

Отже, правові норми являють собою один з найбільш суттєвих факторів, що забезпечують стабільність функціонування того чи іншого соціального організму.

Приймаючи закони та інші нормативно-правові акти, відповідні державні органи розраховують на виконання їх як населенням, так і усіма органами державного і місцевого

управління. Тому будь-яка форма здійснення правових норм має ґрунтуватися на природно-правових ідеях, відповідати основним принципам права, сприяти досягненню їх цілей і виконанню завдань, для яких відповідні норми було прийнято. Право має бути, так би мовити, передумовою дії.

Тобто, не закон дає силу праву, а право дає силу закону, і законодавець повинен не створювати, а знаходити право, вироблене у свідомості суспільства.

Таким чином, природно-правові ідеї, які нині знайшли своє відображення у конституційно закріпленому принципі верховенства права, вимагають від держави їх втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема, у нормативно-правові акти, ефективна дія яких вказуватиме на втілення у життя соціальної цінності права, на досягнення його призначення і мети.

Література

1. Гредескул Н.А. К учению об осуществлении права. – Харьков: «Типография Адольфа Дарре», 1900. – С. 10-13.
 2. Тацій В.Я. Значення юридичної науки у формуванні правової системи України // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 3 – С. 3-22.
 3. Львова О.Л. Ціннісні орієнтації у праві як фактор утвердження принципу верховенства права в Україні // Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / Відп. ред. Н.М. Оніщенко. – К.: Юридична думка, 2008. – С. 110.
 4. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: Монографія. – К.: Юридична думка, 2008. – С. 274.
 5. Шишко В.В. Культурологічні аспекти правотворчості: Монографія. – Львів: Львівський держ. ун-т внутр. Справ, 2006. – С. 76-77.
 6. Дубровский Д.И. Проблема идеального. – М., 1983. – С. 171.
 7. Костенко О.М. Конституція і ідеологія: проблема співвідношення // Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики: Зб-к наук. статей. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С.88.
 8. Львова О.Л. Ціннісні орієнтації у праві як фактор утвердження принципу верховенства права в Україні. – С. 115-116.
 9. Занік Ю. Інтелектуальна культура юриста: філософсько-психологічне обґрунтування. – Львів: БаК, 2002. – С. 78.
 10. Грищенко А.В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: автореф. ... канд. юрид. наук. – К., 2002. – С. 7-10.
 11. Селіванов В., Діденко Н. Правова природа регулювання суспільних відносин // Право України. – 2000. – № 10. – С. 16.
 12. Спиридонов Л.И. Теория государства и права: учебник. – М.: ПБОЮЛ М.А.Захаров, 2001. – С. 202-203.
 13. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ): дисс. ...докт. юрид. наук. – М., 1992. – С. 22-23.
 14. Там само, с. 35.
 15. Гнатюк М.Д. Правозастосування як особлива форма реалізації права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – К., 2007. – С. 16-17.
 16. Маликов М.К. Гносеологические основы реализации права: уч. пособ. – Уфа: Изд-е Башкирского ун-та, 1998. – С. 122-123.
- Власов Ю.Л. Проблема реалізації принципу верховенства права // Правова держава. – Вип. 17. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 81.